

سرشماری ۶۵

تصویری مبهم از جمعیت تهران

فرخ حسامیان

در سال بوده است، روستاهای استان تهران در این فاصله با نرخ معادل ۸٫۹ درصد در سال رشد کرده‌اند. در این میان جمعیت روستایی شهرستان کرج با نرخ ۱۱٫۱ درصد در سال رشد کرده است و جمعیت روستایی شهرستان تهران در مدت ده سال نزدیک به سه برابر شده است. بنابراین یا باید بپذیریم که زاد و ولد روستاییان این منطقه به‌طور استثنایی بالاست یا اینکه قبول کنیم این افزایش حاصل مهاجرت است. آیا روستاهای این منطقه تا این حد قدرت جذب مهاجر دارند؟ یا این جاذبه تهران است که سبب این مهاجرت شده است؟

● در حالی که نرخ رشد متوسط جمعیت روستایی کشور معادل ۲٫۴ درصد است، روستاهای استان تهران در فاصله سالهای ۵۵ و ۶۵ با نرخ معادل ۸٫۹ درصد رشد کرده‌اند.

رشد جمعیت شهری کشور زمانی واقعی‌تر جلوه می‌کند که توجه کنیم تعریف شهر از حیث آماری در دو سرشماری ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ متفاوت بوده است. به همین دلیل مقایسه میان این دو سرشماری با دشواری‌هایی رو به رو می‌شود و علاوه بر آن در سال ۱۳۶۵ جمعیت شهری به طور نسبی کمتر از میزان واقعی منعکس می‌شود. در سال ۱۳۵۵ هر نقطه‌ای با بیش از پنج هزار نفر جمعیت شهر به حساب آمده است، در حالی که در سال ۱۳۶۵ تنها نقاط دارای شهر-داری به عنوان شهر محسوب شده‌اند. عبارت دیگر تمام آبادیهایی که جمعیتی بیش از پنج هزار نفر داشته‌اند و چه بسا در سال ۱۳۵۵ به عنوان شهر محسوب شده بودند، در این آمار به حساب نیامده‌اند. مطالعات مختلف نشان می‌دهد که تعداد این گونه آبادیهایی در سطح کشور بسیار زیاد است که می‌تواند تفاوت محسوسی را در این آمار موجب شود. این نکته که در آمار مربوط به استان تهران بیش از پیش آشکار می‌گردد گاه نتایج حیرت‌انگیزی به بار می‌آورد.

ابتدا چند نمونه از نکات جالب این آمار را برمی‌شماریم. استان تهران با مساحت اندک خود از ۱۸ استان کشور، بیشتر جمعیت روستایی دارد. تنها استانی که در پایجان شرقی، گیلان، مازندران، فارس و خراسان جمعیت روستایی بیشتری از استان تهران دارند. از آن گذشته از ۱۱۸۶۵۹۳ نفر جمعیت روستایی استان تهران ۶۴۲۰۲۴ نفر به عنوان جمعیت روستایی شهرستان کرج از استان تهران آورده شده است یعنی کرج با مساحت کم خود در حد استان کردستان یا باخران جمعیت روستایی دارد. جدول (۲) که تحولات جمعیتی شهرستانهای استان تهران را در فاصله سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ نشان می‌دهد باز هم نکات حیرت‌انگیزتری را منعکس می‌کند: در حالی که نرخ رشد طبیعی جمعیت در این فاصله ۳٫۹ درصد در سال و نرخ رشد متوسط جمعیت روستایی کشور معادل ۲٫۴ درصد

رو به روی مرکز آمار ایران در خیابان دکتر فاطمی تهران تا بلو بزرگی نصب شده که جمعیت شهر تهران را ۶ میلیون نفر اعلام می‌کند. این تا بلو که شاید برای اطمینان خاطر شهروندان تهرانی از مهار رشد جمعیت پایتخت نصب شده است، تصویری غیرواقعی و خوش‌بینانه از وضعیت تهران به دست می‌دهد. درک این مطلب تخصص ویژه‌ای نمی‌طلبد بلکه اندک‌اندک آشنایی با آمار و ارقام و کمی توجه برای روشن شدن مساله کافی است. در این مقاله سعی می‌کنیم چگونگی رشد جمعیت پایتخت را در دهه گذشته بررسی کنیم.

نتایج مقدماتی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵ نشان داد که روند سریع شهرنشینی در ایران در حال حاضر روندی غیرقابل توقف است. به‌رغم امیدهایی که به کم کردن مهاجرت روستاییان به شهرها وجود داشت نه تنها از سرعت شهرنشینی کاسته نشده است، بلکه مهاجرت به شهرها به مقدار زیادتر و با آهنگ سریع‌تری نسبت به دوره پیش از انقلاب اسلامی ادامه یافته است. جمعیت شهری کشور در فاصله ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ به طور متوسط سالانه ۴٫۵ درصد رشد نشان می‌دهد (جدول ۱)، در حالی که این رقم در دهه قبل معادل ۲٫۹ درصد در سال بوده است. به بیان دیگر در دهه قبل به طور متوسط سالانه ۶۰۰ هزار نفر بر جمعیت شهری کشور افزوده می‌شد، در حالی که در دهه ۶۵-۱۳۵۵ سالانه یک میلیون و ۲۰۰ هزار نفر یعنی دو برابر دهه قبل بر جمعیت شهری افزوده شده است.

جدول ۲: رشد جمعیت شهرستانهای استان تهران ۶۵-۱۳۵۵

جمعیت	۱۳۵۵	۱۳۶۵	نرخ رشد متوسط (سالانه %)
کل	۵,۶۱۲,۷۸۶	۸,۷۱۹,۲۳۸	۲/۵
شهری	۵,۱۱۷,۱۳۰	۷,۵۳۲,۶۳۵	۳/۹
روستایی	۵۰۷,۶۵۶	۱,۱۸۶,۶۰۳	۸/۹
کل	۴,۶۸۹,۲۹۷	۶,۵۱۲,۱۸۵	۳/۲
شهری	۴,۵۸۹,۲۰۱	۶,۲۵۱,۱۸۲	۳/۱
روستایی	۱۰۰,۰۹۶	۲۶۱,۰۰۳	۱۰/۰
کل	۲۳۱,۰۱۹	۱,۱۸۱,۷۱۵	۱۰/۲
شهری	۲۱۲,۵۲۴	۵۲۹,۹۹۱	۹/۷
روستایی	۲۲,۴۹۵	۱۵۱,۷۲۴	۱۱/۱
کل	۱۷۰,۲۴۲	۳۱۷,۱۹۲	۸/۵
شهری	۵۰,۶۵۱	۱۵۴,۰۱۲	۱۱/۸
روستایی	۸۱,۷۹۲	۱۴۲,۱۸۰	۲/۲
کل	۴۲,۲۰۷	۸۲,۱۵۲	۲/۸
شهری	۱۵,۶۰۶	۳۷,۱۱۸	۷/۱
روستایی	۲۶,۶۰۱	۴۵,۰۳۴	-۰/۲
کل	۲۹۲,۶۲۰	۶۲۵,۹۸۲	۷/۱
شهری	۲۲۷,۲۱۹	۵۵۰,۶۳۰	۸/۳
روستایی	۶۵,۴۰۱	۱۷۵,۳۵۲	۵/۰

واقعیت آن است که آنچه به‌عنوان روستا در این آمار آمده است چیزی جز مراکز جمعیتی پراکنده در منطقه شهری تهران نیستند. مراکزی که به دلیل ایجاد محدودیتهایی برای سکنا در محدوده شهر تهران در خارج از این محدوده رشد کرده‌اند. مطالعه وضعیت اسلام شهر (قاسم‌آباد سابق) در شهرستان ری نمونه جالبی

جدول ۱: رشد جمعیت شهری و روستایی ایران ۱۳۶۵-۱۳۵۵

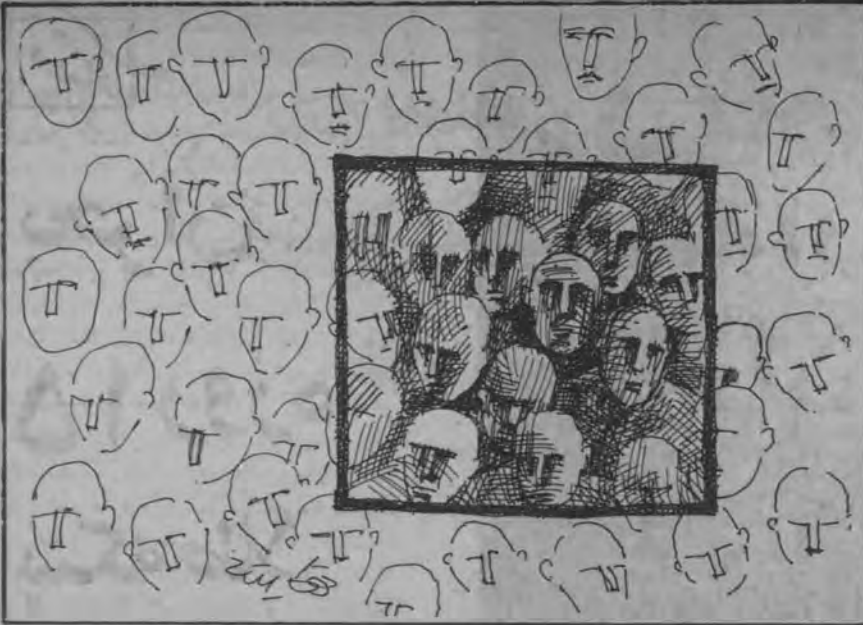
جمعیت	۱۳۵۵	۱۳۶۵	نرخ رشد (سالانه %)
کل	۱۵,۷۸۸,۷۱۲	۲۲,۷۰۸,۷۲۲	۲/۷
شهری	۹,۷۹۲,۲۴۴	۱۵,۸۵۲,۶۸۰	۳/۹
روستایی	۱۵,۹۹۲,۷۶۶	۱۶,۹۵۲,۰۴۲	۱/۱

● آیا محدود کردن شهر تهران به مناطق بیستگانه شهرداری تهران و چشمپوشی از رشد عظیم و پراکنده مراکز جمعیتی «منطقه شهری تهران» می تواند تصویری واقعی از رشد تهران و مسائل آن به دست دهد؟

● جمعیت روستایی کرج با مساحت اندک آن در حد استان کردستان یا باختران است.

از این مورد را نشان می دهد. این شهر که تنها از نظر بافت فیزیکی مجزا از تهران است و در فاصله اندکی در محور ساوه قرار گرفته است حدود ۲۵۰ هزار نفر (در حد شهری مانند همدان) جمعیت دارد. محل اقامت قبلی ۷۰ درصد از این جمعیت شهر تهران بوده است. در پرسشنامه محلی از اهالی شهر، ۷۱ درصد جمعیت علت ترک محل قبلی خود را مسأله مسکن عنوان کرده اند. به عبارت دیگر فشار قیمتها در محدوده تهران و کاهش عجلانه و بی دلیل تراکم ساختمانی در تهران سبب رانده شدن گروهی از جمعیت شهر تهران به نواحی اطراف شده است. علاوه بر این مهاجران به تهران نیز در مراکز جمعیتی استان تهران (به استثنای شهرستانهای قم و دماوند) سکنا گزیده اند. فرخ رشد مناطق شهری شهرستان ورامین حتی بیش از کرج و معادل ۱۱٫۸ درصد در سال بوده است. علاوه بر آن مناطق روستایی با بیش از پنج هزار نفر جمعیت، مانند اکرآباد در حومه اسلام شهر با هشت هزار نفر جمعیت، جزء مناطق روستایی به حساب آمده اند؛ در حالی که این مراکز اگرچه دارای شهرداری نیستند ولی به صورت مراکز جمعیتی خوابگاهی در منطقه شهری تهران عمل می کنند.

در آمار سال ۱۳۶۵ آنچه جمعیت ۶ میلیونی تهران نامیده می شود حتی شامل محدوده «تهران بزرگ» یعنی شمیرانات، ری و کهن نیست و جمعیتهای دو شهرستان ری و شمیرانات به صورت مجزا آورده شده است، در حالی که در آمار سال ۱۳۵۵ این دو شهرستان جزء آمار تهران بوده اند. اگر جمعیت «تهران بزرگ» را ملاک قرار دهیم جمعیت آن با فرخی معادل ۳٫۱۸ درصد در سال رشد کرده است و به ۶۲۵۱۱۸۴ نفر رسیده است. ولی آیا به راستی محدود کردن شهر تهران به مناطق بیستگانه شهرداری



تهران و چشمپوشی از رشد عظیم و پراکنده مراکز جمعیتی «منطقه شهری تهران» می تواند تصویری واقعی از رشد تهران و مسائل آن به دست دهد؟ در حالی که می دانیم نه تنها مهاجران به تهران بیشتر در سطح استان تهران سکنا گزیده اند، بلکه بخشی از جمعیت محدوده شهر تهران نیز به خارج از این محدوده انتقال یافته اند. آیا این نحوه نگرش می تواند برای مسئولان امر و دست اندازگان برنامه ریزی شهری ملاک عمل قرار گیرد؟ زمان آن رسیده است که تعریف دقیقتری از تهران به دست دهیم.

● جمعیت روستایی شهرستان تهران در عرض ۱۰ سال سه برابر شده است.

● جمعیت منطقه شهری تهران در سال ۱۳۶۵ چیزی در حدود ۸ میلیون نفر بوده است.

چرا که جاذبه عظیم جمعیتی این منطقه همچنان، به رغم سیاستهای مختلف عدم تمرکز رو به رشد است. جمعیت منطقه شهری تهران از ۳۱٫۵ درصد کل جمعیت شهری کشور در سال ۱۳۵۵ اندکی کاهش یافته و به ۳۰ درصد جمعیت شهری کشور رسیده است. ولی این نه تنها به معنی کاهش جاذبه تهران نبوده است، بلکه به معنی افزایش جاذبه سایر نقاط شهری کشور. به خصوص مراکز استانهاست. در دهه ۶۵-۱۳۵۵ فرخ رشدهایی در حد ۷ و ۸ درصد در سال برای اکثر شهرهای کشور نرخ رشد عسادی محسوب می شود.

واقعیت آن است که آنچه امروزه به عنوان تهران مطرح است منطقه شهری یا کلان شهری عظیمی است شامل شهرستانهای تهران، شمیرانات، ری، کرج و ورامین. تحولات جمعیتی تمامی این مناطق در مجموع تشکیل دهنده رشد جمعیت پایتخت هستند. در این میان نمی توان به کاهش اندک نرخ رشد محدوده شهر تهران دل خوش کرد و از سراسر این منطقه وسیع چشم پوشید یا گوشتید مسائل این مراکز جمعیتی پراکنده را به صورت مجزا حل کرد. جمعیت منطقه شهری تهران در سال ۱۳۶۵ چیزی در حدود ۸ میلیون نفر بوده است که از سال ۱۳۵۵ حدود ۳ میلیون نفر بر آن افزوده شده است. سالانه به طور متوسط ۲۷۰ هزار نفر، یا معادل جمعیت فعلی شهر همدان، بر جمعیت این منطقه افزوده می شود. پاسخگویی به مسائل این جمعیت و برنامه ریزی و هدایت توسعه منطقه شهری تهران در آینده نزدیک از عمده ترین مسائل برنامه ریزی شهری خواهد بود. تصاویر ما از این منطقه هرچه واقفکارانه تر باشد آمادگی بیشتری برای پاسخگویی به این مسائل مبرم خواهیم داشت.

- ۱- رجوع کنید به مقاله نگارنده، شهرنشینی در ایران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۳.
- ۲- وزارت برنامه و بودجه، شهرنشینی و مهاجرت در ایران، (چاپ دوم)، ۱۳۶۴.
- ۳- سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۶۵، نتایج مقدماتی کل کشور، دی ماه ۱۳۶۵.
- ۴- مطالعات طرح توسعه و عمران اسلام شهر، مهندسان مشاور همسو.
- ۵- رجوع کنید به سازمان برنامه و بودجه، طرح بلندمدت آمایش سرزمین، گزارش نهایی، جلد سوم، ۱۳۵۵، مهندسان مشاور ستیران.